

עמדות כלפי מורים חוצי-גבולות תוצאות מחקר אורך והשפעת אירועי מאי 2021

שחר גינדי ורחל שגיא

מבוא

באוגוסט 2021 קיבלו הורי תלמידי כיתות ב' בבית הספר "נוף-ים" בהרצליה הודעה שבשנה הבאה, כאשר ילדיהם יתחילו ללמוד בכיתה ג', מחנכת הכיתה שלהם תהיה אישה בעלת שם ערבי. ההורים, שעדיין לא פגשו את המחנכת המיועדת, יצאו בקול מחאה שהגיע עד לעיתונות (שמעוני, 2021). ההורים לא היו מודאגים לגבי יכולותיה המקצועיות כמורה – "היא יכולה להיות מורה למתמטיקה", אמר אחד מהם לכתב – אך הם חשבו שמחנכת ערבייה לא תוכל לחנך לערכים שחשובים להם כגון אהבת המולדת, ציונות, יהדות וכו'. האירוע עורר דיון ציבורי רחב ותגובות ברשתות החברתיות, שחלקן גינו את מחאת ההורים וחלקן הצדיקו אותה. את אחת התגובות לכתבה זאת ברשת כתבה אימא ששמה ענת: "המחנכת של הבת שלי ערבייה, כבר נערכנו לצאת למלחמה במקרה שהיינו מתבשרים שהיא לא ממשיכה איתנו לשנה הבאה".

נושא המורים חוצי-גבולות בכלל ונושא המורים הערבים בבתי הספר היהודיים הוא שנוי במחלוקת ואנחנו בוחנים את ההתייחסות

בציבור הישראלי כלפיו זה מספר שנים. הפרק הבא מתאר את ממצאיהם של מחקר אורך ומחקר לפני-אחרי שנערכו בין השנים 2018-2021. מחקרים אלו נערכו על ידי העברת סקרים שבחנו את עמדותיהם של מבוגרים ותלמידי תיכון יהודים כלפי מורים חוצי-גבולות. המחקרים התנהלו בד בבד עם מספר מערכות בחירות בישראל וכן במהלך מבצע "שומר חומות", שלושה במהומות ברחבי הארץ בין יהודים לערבים, בחודש מאי 2021.

מורים חוצי גבולות

מדינת ישראל ב־2023: בין פילוג לרב־תרבותיות ומגוון

החברה הישראלית מפולגת לארבע תת־קבוצות המתקיימות כחברות נפרדות בתוך המציאות הארץ ישראלית. קבוצות אלו נבדלות זו מזו בדת, ערכים, תרבות, מנהגים, לאום ושפה ובדרך כלל גם באזורי מגורים גאוגרפיים. כמו כן, קיימת סגרגציה בין קבוצות אלו במערכת החינוך, והן לומדות בזרמי חינוך נפרדים: ערבי, חרדי, ממלכתי-ידי וממלכתי. בנאומו של הנשיא ראובן ריבלין בשנת 2015 הוא תיאר את החברה הישראלית כמפולגת בין "ארבעה שבטים" (דביר, 2015). השבטים שאליהם התייחס בנאומו הם הציבור היהודי החילוני והמסורתי, הציבור הערבי, הציבור הדתי והציבור החרדי. קיימות גם חלוקות אחרות בחברה, כגון אזרחים ותיקים ועולים חדשים, זרמים בתוך החברה הדתית והחרדית ובתוך החברה הערבית, חלוקה לפי השקפות פוליטיות ועוד. מדינת ישראל היא מדינת הגירה רבת מורכבויות, קהילות, זרמים, עדות ודתות. עם זאת, החלוקה ל"ארבעה שבטים" מרכזיים אלו, הפוקדים מערכות חינוך נפרדות וחולקים במידה רבה מאפיינים רבים משותפים, מסמנת קווי גבול מרכזיים בתוך החברה, ואלה גורמים לעיתים לעוינות, אפליה ודעות קדומות בין קבוצות, והם בבחינת מכשול בשילוב קבוצות מסוימות בכלכלה

ובחברה הישראלית. את הפילוג בין הקבוצות הללו ניתן לחלק לשני צירים עיקריים: ציר לאומי וציר דתי. הציר הלאומי הוא הציר של הפילוג בין הרוב היהודי והמיעוט הערבי. הציר הדתי מתייחס לפילוג בתוך הציבור היהודי בין הציבור החילוני והציבור הדתי והחרדי (Ichilov, 2005).

'ארבעה שבטים' וארבע מערכות חינוך

הרוב במדינת ישראל הוא יהודי ועומד על 75% מהאוכלוסייה. שאר האוכלוסייה מורכבת מ-20% ערבים וכ-5% אחרים. את הציבור היהודי של המדינה נהוג לחלק לארבע זהויות הנעות על רצף שבין חרדי, דתי, מסורתי וחילוני. על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנת 2018 שיעור החרדים באותה שנה עמד על כ-14%, שיעור הדתיים עמד על כ-15% וכ-45% מהיהודים הגדירו את אורח חייהם כחילוני. רוב האזרחים היהודים הסכימו שישראל יכולה להיות, והיא בפועל מדינה יהודית ודמוקרטית כאחת, על אף המורכבות והסתירות שבהגדרה זו. עם זאת, ניתן היה לראות שככל שהזהות הדתית של האדם הייתה חזקה יותר, כך הייתה נטייה להעדיף את הצביון היהודי של המדינה על פני זה הדמוקרטי. זוהי דוגמה לתופעה של דינמיקה בין התפיסה החילונית והדתית של זכויות אדם ואזרח ובין מידת הזיקה הדתית של הפרט ורמת הסובלנות לרב-תרבותיות (Gindi & Erlich Ron, 2020).

שיעורי התלמידים הלומדים במערכת החינוך

בשנת 2018 התחילו את כיתה א' כ-20% תלמידים בחינוך החרדי, כ-23% בחינוך הערבי, 41% בבתי-הספר הממלכתיים וכ-15% בחינוך הדתי (ינקו, 2019). הציבור החילוני פוקד ברובו את מערכת החינוך הממלכתית. הציבור הדתי פוקד את החינוך הממלכתי-דתי. בשתי מערכות חינוך אלה עברית היא השפה העיקרית.

הציבור הערבי פוקד את מערכת החינוך הממלכתי-ערבי, ששפתה העיקרית היא ערבית. המילה "ממלכתי" מציינת שמוסדות חינוך אלו מופעלים ומתוקצבים על ידי המדינה, משויכים למשרד החינוך ומחויבים ללימודי הליבה, לתכנים, לחוקים ולתקנות הנהוגים על פי חוק חינוך חובה. הציבור החרדי מקיים מערכת חינוך עצמאית שרובה מופעלת על ידי עמותות או ארגונים בבעלות פרטית. משום כך המצב במערכת חינוך זו ייחודי מכמה בחינות (צ'רנוביצקי ופלדמן, 2018), ובעצם נשאר "מחוץ לתחום" מבחינת משרד החינוך. רק מיעוט קטן ביותר מבתי הספר החרדיים הוא ממלכתי, בגלל הרצון שלהם לשמר לימודי קודש כעיקר תוכנית הלימודים, כעיקר בקרב הבנים (צ'רנוביצקי ופלדמן, 2018).

הסגרגציה בין הקבוצות השונות בחינוך מחריפה את הפערים בין הציבורים השונים ובר-זמנית משקפת את הקושי להגיע להסכמות ולשיתוף פעולה בתחומי חיים יסודיים, קושי שקיים גם בספרות ציבוריות ופוליטיות נוספות בישראל. נשאלת השאלה כיצד להתגבר על האתגרים החברתיים, הפוליטיים והכלכליים שהחיים המשותפים מזמנים, ולרתום אותם לקראת חיים בחברה דמוקרטית רבת-תרבותית המאפשרת ונתרמת משונות ויכולה להכיל אי-הסכמות מבלי לקרוס ל אלימות וקיצוניות. אחד הפתרונות המוצעים הוא מורים חוצי-גבולות.

מורים חוצי-גבולות בהקשר הישראלי

הספרות העולמית מתייחסת בדרך כלל למורים בני מיעוט (minority teachers), ומיעוט במובן זה מתייחס לקבוצה הסובלת מאפליה על ידי חברת הרוב (Healy, 1995). פעמים רבות ההתייחסות היא למורים מהגרים (immigrant teachers) כאשר המורים הם בני מיעוט כתוצאה מהגירה (Economou, 2019; Nishimura-Sahi et al., 2017). בישראל לעומת זאת, הוראה חוצת-גבולות קשורה יותר בהכדלי

דת, רמת דתיות ולאום. כמו כן, הפילוג בין ארבעת השבטים מצייר תמונה של הפרדה בין כמה מגזרים באוכלוסייה הטרוגנית מלכתחילה, ולא של חלוקה דיכוטומית בין מיעוט ורוב כמו ברכות מארצות המערב (דביר, 2015). על כן מורים חוצי-גבולות מוגדרים בראש ובראשונה לא כבני מיעוט בחברה, אלא כמשתייכים לקבוצה שונה מהאוכלוסייה בבית-הספר שבו הם מלמדים (Gindi et al., 2020). נוסף לכך, בישראל למורים חוצי-גבולות תפקיד שונה מזה של מורים המשתייכים למיעוטים בארצות אחרות: התמודדות עם ההפרדה המגזרית בישראל ועם התמודדויות פרגמטיות כגון אבטלה ומחסור במורים.

מערכת החינוך בישראל משקפת את הפערים בחברה הישראלית וגם משחקת תפקיד ראשי בהנצחתם. תלמידים מהקבוצות השונות מחונכים לתפיסה שונה של זהות, ערכים בסיסיים וצביונה המבוקש של מדינת ישראל, לפי ה"שבט" שאליו הם משתייכים (ארליך רון וגנידי, 2022). בגלל ההפרדה הנהוגה במערכות החינוך, יהודים, ערבים, חרדים ודתיים ממעטים לפגוש זה את זה, ולעיתים קרובות לא נפגשים כלל, עד גילאים בוגרים יותר, לאחר סטריאוטיפים ודעות קדומות כבר התקבעו (Allport, 1954). בתוך מציאות זו של הפרדה, הוראה חוצת-גבולות יכולה לאפשר מפגשים בין-תרבותיים שיגשרו על הפערים בין העולמות ויזמנו לתלמידים אפשרות ללמוד על התרבויות האחרות ולהתכונן טוב יותר לחיים בחברה ובכלכלה רב-תרבותית.

השילוב של מורים חוצי-גבולות בבתי ספר משרת במספר דרכים את ההתמודדות עם המציאות ה"שבטית" הקיימת במדינת ישראל. הוא מאפשר שילוב בצוותים מקצועיים והשמה של מורים מקבוצה שונה כחלק אינטגרלי וכבעלי תפקיד בבית הספר, ובכך מאפשר מפגשים בין-תרבותיים, חילופי ידע ודברים בין מורה לתלמידים, והזדמנות לעבודה משותפת מקצועית וחברתית הן עם הצוות הן עם התלמידים. מפגשים עם מורים חוצי-גבולות מאפשרים העשרה

הדדית וביטוי של סובלנות כהכרחית ואפשרית גם יחד. גישה שכזו עולה בקנה אחד עם מודלים לסובלנות המדגישים את החשיבות של קבלת הבדלים ואי-הסכמות בין-תרבותיות עם כבוד כלפי הזולת וכלפי הקבוצה האחרת (Verkuyten et al., 2019). עם זאת, נדרש לנקוט צעדים פעילים על-מנת לאפשר זאת ולהתמודד ביעילות עם מצבי קונפליקט וחוסר אמון שעלולים להיווצר.

יחסי יהודים-ערבים בישראל לאור התגברות הנטיות הלאומניות בקרב יהודים

בשנים האחרונות חלה הסלמה באקלים הפוליטי ברחבי העולם, וזו לא פסחה גם על ישראל. כתוצאה מכך התגברו נטיות ומגמות ימניות ודתיות-לאומיות בישראל (Feinstein & Ben-Eliezer, 2019). האתוס הדתי-לאומי מדגיש את זכות העם היהודי על אדמתו ומחובר באופן אינהרנטי לגישה ימנית. הגישה הימנית מטילה ספק באפשרות לשלום בר-קיימא עם הפלסטינים ומכפיפה זכויות אדם וערכים דמוקרטיים לשיקולים צבאיים-בטחוניים (Del-Sarto, 2017). ניתן לראות שקיימת אינטראקציה בין זיקה דתית וסובלנות למגוון תרבותי (Gindi & Erlich Ron, 2020).

הסכסוך היהודי-ערבי במדינת ישראל קיים עוד מלפני קום המדינה וקשור הן לקונפליקטים על אדמה, משאבים ודת והן להתנגשות ערכית שקיימת ברמה הגלובלית הרחבה יותר, בין העולם המוסלמי לעולם המערבי (Huntigton, 1997). המדיניות הישראלית המוצהרת היא לקיים שוויון זכויות חוקתי עבור האזרחים הערביים של המדינה, אך בפועל ניתן לראות שקיימת אפליה בהיבטים חברתיים וכלכליים (White, 2012). האפליה והניכור מצד יהודים כלפי ערבים בישראל עולים בעקביות במחקרים ובסקרים. מאז שנות ה-90 של המאה ה-20 סקרים מראים כי שני שלישים מהיהודים נמנעים מכניסה לכפרים וערים ערביות מתוך פחד. כמו

כן, מרבית היהודים מרגישים ריחוק ואינם מעוניינים בחברות עם אזרחים ערבים. פחדים נוספים שעלו הם מפני שיעורי הילודה-אף ששיעורי הילודה בקרב ערביי ישראל ירדו בשנים אלו (ינקו, 2019), פחדים בגלל מאבקם של ערביי ישראל על זהות ואוטונומיה תרבותית וחרדה מפני "גיס חמישי" (Smootha, 2010).

לצד כל אלה, מטבע הדברים מתקיימים גם מפגשים מסוגים שונים בין יהודים וערבים, למשל באמצעות מורים חוצי-גבולות. השילוב של מורים ערבים בבתי ספר יהודיים הוא המקרה השכיח ביותר מבין המורים חוצי-גבולות, בשל הפרויקטים בהובלת המדינה ותמיכתה בשילוב כזה, הנובעים בעיקר משיקולים כלכליים ופרקטיים של צורך בוער במורים במגזר היהודי, לצד אבטלה בקרב מורים ערבים (Agbaria & Pinson, 2013). מחקרים מראים ששילוב מורים ערבים בבתי-ספר יהודיים משפיע לחיוב הן על חוויותיהם של המורים והן על התלמידים והסביבה הבית-ספרית. במחקר שהשווה בין חוויות ההוראה של מורים יהודים בבתי-ספר יהודיים, מורים ערבים בבתי ספר ערביים ומורים ערבים בבתי ספר יהודיים, נמצא שמורים ערבים חוצי-גבולות בבתי-ספר יהודיים דיווחו על פחות קשיים מקצועיים בהשוואה למורים שלימדו בבתי-ספר מאותה קבוצת התייחסות, יחסי עבודה טובים עם מנהלים, צוות, תלמידים והורים, הצלחה בהפחתת דעות קדומות ומציאת מכנה משותף עם תלמידים וקולגות¹. מחקר נוסף מצא ששילובם של מורים ערבים בבתי-ספר יהודיים תרם לשיפור עמדותיהם ותפיסותיהם של תלמידים ומנהלים כלפי ערבים (יבלברג, 2018). לעומת זאת, חלבי ופאעור (2021) מצאו שהחוויה של המורים הערבים היא של דחייה והשפלה ושמערכת החינוך אינה מספקת להם את התנאים להשתלבות.

הוראה של מורים יהודים בבתי ספר ערביים היא חדשנית מכמה בחינות. המקרה של חברי קבוצת רוב המלמדים בבתי-ספר של

1. Gilat et al., 2020 ; Jayusi & Bekerman, 2019, Saada & Gross, 2019

קבוצת מיעוט הוא נדיר למדי ואין מחקר רב בנושא. כמו כן, הוא מאפשר בחינה של סיטואציה שהופכת את יחסי הכוחות החברתיים על פניהם, שכן המורה חוצה-הגבולות הופך להיות מיעוט בבית ספר שהוא הסביבה הטבעית של תלמידיו. מצב זה מזמן בחינה נדירה של מערכת יחסים לא סימטרית בתוך מערכת מוסדרת והיררכית וההשפעה של מהלך בין-תרבותי זה על שני הצדדים (Paul-Binyamin & Garah, 2022).

מי רוצה מורים חוצי-גבולות?

מחקר האורך המוצג בפרק זה מבוסס על דו"חות סקרים שנערכו במשך ארבע שנים בקרב מבוגרים ובקרב תלמידי תיכון הלומדים בכיתות י"ב בין השנים 2018-2021. מטרת המחקר היו בחינת עמדותיהם של מבוגרים ותלמידי תיכון ביחס לשילוב מורים חוצי-גבולות, בחינת הקשר בין מאפיינים סוציו-דמוגרפיים (מין, השכלה, הגדרה דתית, הגדרה פוליטית) לעמדות כלפי הוראה רב-תרבותית, והשוואת ממצאי הסקרים בין ארבע שנות המחקר על מנת לגלות שינויים ומגמות ביחס לאירועים הפוליטיים בישראל. בשנת 2021, לאור אירועי מאי, החוקרים שיערו שתתרחש ירידה במידת התמיכה בשילוב הוראה יהודי-ערבי. בעקבות זאת, נערך בחודש מאי סקר נוסף על זה שנערך בחודש מרץ. בעקבות אירועים אלו התווספה מטרה למטרות המחקר - לבדוק אם יהיה אפקט אדווה שיגרום לירידה בתמיכה בשילוב מורים בין המגזרים החרדי והחילוני בתוך החברה היהודית.

שיטה

משתתפים

מחקר האורך נערך בין השנים 2018-2021 (שנות הלימודים תשע"ח-תשפ"א) וכלל שתי קבוצות:

1. מדגם מייצג של האוכלוסייה היהודית הבוגרת, שכלל כ-500 משתתפים כל שנה. בין המשתתפים היה איזון מגדרי והגיל הממוצע היה סביב 40 שנים (42.7 שנים עם סטיית תקן של 15.9 בתשפ"א).
2. מדגם של תלמידי תיכון הלומדים בכיתות י'-י"ב, שכלל כ-200 משתתפים כל שנה. בין המשתתפים היה איזון מגדרי וגילי - כשליש מהתלמידים למדו בכל אחת משכבות הגיל. אוכלוסיית המחקר כולה נדגמה אך ורק מהאוכלוסייה היהודית במדינת ישראל.²

כלי המחקר

הנתונים שנעשה בהם שימוש במחקר זה הם חלק מסקר בנושא חינוך פוליטי. במחקר זה נעשה שימוש בשמונה פריטים מתוך השאלון המיועד לתלמידים:

1. ארבע שאלות סוציו-דמוגרפיות: מגדר, רמת הזיקה הדתית (חילוני, מסורתי, דתי, חרדי), השקפה פוליטית (ימין, שמאל, מרכז ולא החליט/ה) וגיל (לפי כיתה).
2. ארבעה פריטים בנוגע לעמדות כלפי מורים חוצי-גבולות: המשתתפים התבקשו לסמן את עמדותיהם כלפי מורים חוצי-גבולות: תומכ/ת, מתנגד/ת, לא החליט/ה. למשתתפים הוצגו ארבע אפשרויות שילוב של מורים חוצי-גבולות:

- א. מורה חרדי/ת בבית-ספר חילוני
- ב. מורה יהודי/יה בבית-ספר ערבי
- ג. מורה ערבי/יה בבית-ספר יהודי
- ד. מורה חילוני/ת בבית-ספר חרדי

2. המחקר לא כלל את האוכלוסייה הערבית, מכיוון שהסוגיות שנכללו בשאלון יכולות להיות בעלות משמעות שונה באוכלוסייה הערבית, דבר הפוגע בתקפות ההשוואה ומצריך מחקר נפרד.

חושב ציון המתאר את מספר הפעמים שבהם המשתתפים הביעו תמיכה, הנע בין 0 (לא הביעו תמיכה בשום אפשרות), ל-4 (הביעו תמיכה בכל האפשרויות). ציון זה תורגם לאחוזים בין 0% (לא הביעו תמיכה כלל), ל-100% (הביעו תמיכה בכל האפשרויות). הציון פורש כמדד לסובלנות ולרב-תרבותיות.

עמדות כלפי מורים חוצי-גבולות בין 2018 ל-2021

ממצאי המחקר מציגים את תוצאות הסקרים עבור שתי הקבוצות - מבוגרים ותלמידי תיכון - בארבע השנים שבהן נערך המחקר (תשע"ח, תשע"ט, תש"ף ותשפ"א), תוך התייחסות לקשרים בין משתני המחקר השונים: נתונים דמוגרפיים, מדד הסובלנות לרב-תרבותיות ועמדותיהם כלפי כל אחת מארבע האפשרויות של הוראה חוצת-גבולות.

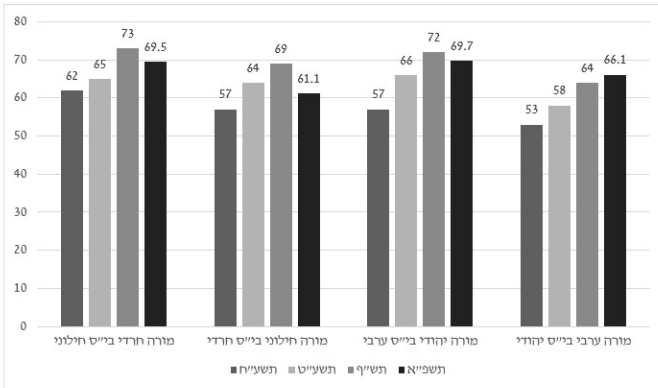
מדגם המבוגרים

בלוח 1 מוצגים שיעורי המבוגרים התומכים והמתנגדים בכל אחת מהאפשרויות של שילוב מורים חוצי-גבולות, ובתרשים 1 מוצגים שיעורי התמיכה במורים חוצי-גבולות בכל שנה. שיעורי התמיכה בשילוב מורים חוצי-גבולות פורשו כמעידים על תמיכה ברב-תרבותיות.

עמדות כלפי מורים חוצי-גבולות

תשפ"א N=501		תש"ף N=502		תשע"ט N=502		תשע"ח N=501		ממוצע לאורך השנים	
מתנגד	תומך	מתנגד	תומך	מתנגד	תומך	מתנגד	תומך	מתנגד	תומך
%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
15	70	15	73	17	65	18	62	16	68
מורה חרדי/ת מלמד/ת בבית- ספר חילוני									
19	61	18	69	21	64	24	57	21	63
מורה חילוני/ת מלמד/ת בבית- ספר חרדי									
21	70	12	72	18	66	23	57	19	66
מורה יהודי/יה מלמד/ת בבית- ספר ערבי									
20	66	24	64	28	58	30	53	26	60
מורה ערבי/יה מלמד/ת בבית- ספר יהודי									

לוח 1. מדגם מבוגרים: עמדות כלפי רב-תרבותיות: שיעורי המתנגדים והתומכים במורים חוצי-גבולות



תרשים 1: שיעורי התומכים ברב-תרבותיות בקרב מבוגרים

ממצאים מרכזיים העולים מלוח 1 ותרשים 1, הם שמידת התמיכה הממוצעת בכל אחת מהאפשרויות היא 65% ומידת ההתנגדות הממוצעת היא 18%. בקירוב. האפשרות שזכתה לתמיכה המועטה

ולהתנגדות הרבה ביותר בכל השנים בקרב האוכלוסייה הבוגרת, הייתה שילוב מורה ערבי בבית-ספר יהודי. כל שאר האפשרויות זכו לתמיכה בשיעורים דומים. באופן כללי, ישנה עליה מתשע"ח לתש"ף בכל ארבע האפשרויות וירידה מתש"ף לתשפ"א בשלוש מתוך הארבע. בין תש"ף לתשפ"א חלה ירידה בתמיכה ברוב סוגי הרב-תרבותיות בבית-ספר, אך דווקא עבור שילוב מורה ערבי בבית-ספר יהודי נצפתה עלייה של 2% בתמיכה.

קשר למאפיינים סוציודמוגרפיים

לא נמצא קשר בין התמיכה בהוראה חוצת-גבולות ובין מין והשכלה, אך נמצאו הבדלים לפי זיקה דתית (חילוני, מסורתי, דתי, חרדי) ולפי השקפה פוליטית (שמאל, מרכז, ימין). נמצאה תמיכה גבוהה יחסית באפשרות שמורה חרדי ילמד בבית-ספר חילוני עבור כל רמות הדתיות. בכל שלוש האפשרויות האחרות מידת התמיכה של חילוניים ומסורתיים גבוהה בעשרות אחוזים ממידת התמיכה של חרדים ודתיים. כמו כן, מידת התמיכה של משתתפים חרדים בכל אחת מן האפשרויות עלתה בשנת תשפ"א לעומת שנת תש"ף: התמיכה במורה יהודי בבית-ספר ערבי עלתה מ-28% ל-42%, מורה ערבי בבית-ספר יהודי מ-7% ל-22%, ומורה חילוני בבית-ספר חרדי מ-7% ל-13%. אשר להשקפה פוליטית, משתתפים שהגדירו עצמם כ"שמאל" הביעו הרבה יותר מכל המשיבים האחרים תמיכה במורה יהודי בבית-ספר ערבי, במורה ערבי בבית-ספר יהודי ובמורה חילוני בבית-ספר חרדי. כמו כן, 95% ממשיבים אלו היו בעד רב-תרבותיות יהודית-ערבית ותמכו בשילוב של מורה יהודי בבית-ספר ערבי ולהפך. עם זאת, בהשוואה בין שנת תשפ"א לשנת תש"ף נצפתה ירידה בשיעור התומכים בכל האפשרויות למעט שילוב מורה ערבי בבית-ספר יהודי עבור כל המשיבים.

מדד סובלנות לרב-תרבותיות

מדד הסובלנות כלפי רב-תרבותיות בהוראה חושב כציון בין 0 ל-100, כפונקציה של מספר האפשרויות שבהן תמך המשתתף. הציון 0 מציין אי-הבעת תמיכה באף אחת מהאפשרויות, והציון 100 מציין תמיכה בכל האפשרויות. התפלגות מדרג-הסובלנות לרב-תרבותיות מוצגת בלוח 2.

תשפ"א N=201		תש"ף N=202		תשע"ט N=200		תשע"ח N=170		ממוצע של כל חשנים	
מתנגד %	תומך %	מתנגד %	תומך %	מתנגד %	תומך %	מתנגד %	תומך %	מתנגד %	תומך %
10	75	12	67	17	56	21	52	15	63
מורה חרדי/ת מלמד/ת בבית-ספר חילוני									
20	57	33	48	26	47	29	47	27	50
מורה חילוני/ת מלמד/ת בבית-ספר חרדי									
14	62	28	49	25	48	29	39	24	50
מורה יהודי/יה מלמד/ת בבית-ספר ערבי									
26	56	37	48	32	51	37	39	33	49
מורה ערבי/יה מלמד/ת בבית-ספר יהודי									

לוח 2. מדד סובלנות לרב-תרבותיות: שיעורי התומכים בכל האפשרויות, מדגם כללי של מבוגרים, תשפ"א, תש"ף, תשע"ט ותשע"ח

הנתונים בלוח 2 מצביעים על עלייה בתמיכה בכל האפשרויות בין השנים תשע"ח לתש"ף (מ-39% ל-50%) ועל ירידה קלה ברמת הסובלנות הרב-תרבותית מתש"ף לתשפ"א (מ-50% ל-48%). כמו כן, מהלוח עולה שחלה ירידה בשיעור המתנגדים לכל האפשרויות בין השנים תשע"ח לתש"ף (ירידה מ-24% ל-14% בהתאמה), אך בין השנים תש"ף ותשפ"א חלה עלייה של 2% במדרג זה.

לסיכום, במדגם המבוגרים במחקר האורך ניתן לראות שקיימת מגמה כללית של עלייה ברמת הסובלנות לרב-תרבותיות במהלך ארבע שנות הסקר, ושקיימות אינטראקציות בין זיקה דתית ותפיסה פוליטית לתמיכה במורים חוצי-גבולות במערכת החינוך. ניתן לראות ששיעור המתנגדים לכל האפשרויות לשילוב מורים

חוצי-גבולות ירד בהתמדה במהלך השנים בכ- 8%-10%. כמו כן, התמיכה במורים חוצי-גבולות עלתה בשיעור דומה. הירידה הגדולה ביותר בשיעור ההתנגדות והעלייה הגדולה ביותר בשיעורי התמיכה הייתה בהוראה חוצת-מגזרים בין המגזר הערבי והיהודי: שיעור המתנגדים למורה יהודי בבית ספר ערבי ירד בין תשע"ח לתשפ"א בכ- 10% ושיעור המתנגדים למורה ערבי בבית-ספר יהודי ירד גם הוא בשיעור דומה. שיעור ההתנגדות לאפשרויות האחרות ירד בסך הכול בכ- 5%. העלייה המשמעותית ביותר בתמיכה נצפתה עבור מורה ערבי בבית-ספר יהודי, מ- 53% ל- 66%, ובמורה יהודי בבית-ספר ערבי, מ- 57% ל- 69%. בניתוח הנתונים לפי זיקה דתית בין השנים תש"ף ותשפ"א, ניתן היה לראות שהשינויים המשמעותיים ביותר התרחשו בקרב האוכלוסייה החרדית ביחס להוראה חוצת-גבולות ערבית-יהודית.

לאור יוזמות השילוב של מורים ערבים בבתי-ספר יהודיים, ניתן לשער שהעלייה שנצפתה במידת הסובלנות הרב-תרבותית במשך שנות הסקר, קשורה לפחות באופן חלקי למפגשים עם מורים חוצי-גבולות במערכת החינוך. הממצאים המעידים על עלייה בתמיכה של הציבור החרדי בהוראה חוצת-גבולות יהודית-ערבית מעודדים, במיוחד בשל השמרנות והסגירות של מגזר זה. ייתכן שניתן לייחס תמורות אלו לתמורות פנים-מגזריות הקשורות למודרניזציה ולהתגברות של פתיחות כלפי רב-תרבותיות בשנים אלו, אך נדרשים מחקרים נוספים כדי לברר נקודות אלו.

גם זיקה פוליטית נמצאה קשורה בשיעורי התמיכה בהוראה חוצת-גבולות. נבדקים השייכים לשמאל הפוליטי הביעו תמיכה עקבית בין תשע"ח לתשפ"א בהוראה חוצת-גבולות יהודית-ערבית, לשני הכיוונים: מורה יהודי בבית-ספר ערבי ומורה ערבי בבית-ספר יהודי, בשיעורים של למעלה מ- 90%, שהיו שיעורי התמיכה הגבוהים ביותר במדגם. בקרב קבוצה זו נמצאה גם הירידה החדה ביותר בין תש"ף לתשפ"א בתמיכה במורה חרדי בבית-ספר

חילוני (מ-76% ל-63%) ובמורה חילוני בבית-ספר חרדי (מ-93% ל-73%). אך למרות הירידה, שיעורי התמיכה במורים חוצי-גבולות היו עדיין גבוהים ביותר בקרב ציבור זה. בקרב המרכז הפוליטי שיעורי התמיכה היו בינוניים, והשיעורים הנמוכים ביותר של סובלנות רב-תרבותית נצפו בקרב הימין, בפרט עבור מורה ערבי בבית-ספר יהודי ומורה חילוני בבית-ספר חרדי, עם שיעורים שנעו סביב 50%. עם זאת, גם באפשרויות אלו נצפתה עלייה בתמיכה בשיעור של כ-5% בין תש"ף לתשפ"א.

ממצאים אלו מלמדים שקיים הבדל בין קבוצות פוליטיות ובין קבוצות בעלות זיקה דתית שונה הן במידת הסובלנות הרב-תרבותית הן ברפואי הפתיחות לסוגים מסוימים של רב-תרבותיות. הממצאים אינם מפתיעים בהתחשב בסגרגציה הקיימת בין הקבוצות השונות בחברה ובהבדלים ביניהן בתפיסות הערכיות ובמידת הפתיחות לשונות ולמגוון.

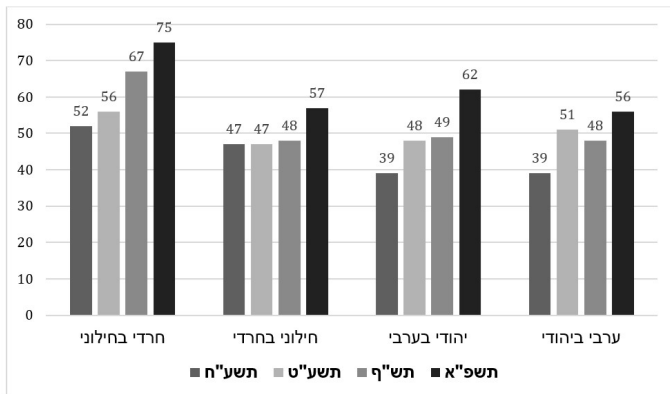
מדגם התלמידים

לוח 3 ותרשים 2 להלן מציגים את נתוני קבוצת התלמידים במחקר. הממצאים המרכזיים העולים כאן הם עלייה בסובלנות לרב-תרבותיות בין תש"ף לתשפ"א וירידה בהתנגדות לכל אחת מארבע האפשרויות. שיעור התמיכה במורה חרדי בבית-ספר חילוני הוא הגבוה ביותר, 75% - בעוד שבשלוש האפשרויות האחרות שיעור התמיכה עומד על 60% בקירוב. שיעור ההתנגדות לכל האפשרויות נע בין 26% ל-10%, כאשר האפשרות הזוכה להתנגדות הרבה ביותר היא למורה ערבי בבית-ספר יהודי, והאפשרות הזוכה להתנגדות המועטה ביותר היא למורה חרדי בבית-ספר חילוני.

שחר גינדי ורחל שגיא

תשפ"א N=201		תש"ף N=202		תשע"ט N=200		תשע"ח N=170		ממוצע של כל חשנים	
מתנגד	תומך	מתנגד	תומך	מתנגד	תומך	מתנגד	תומך	מתנגד	תומך
%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
10	75	12	67	17	56	21	52	15	63
מורה חרדי/ת									
מלמד/ת בבית-ספר חילוני									
20	57	33	48	26	47	29	47	27	50
מורה חילוני/ת									
מלמד/ת בבית-ספר חרדי									
14	62	28	49	25	48	29	39	24	50
מורה יהודי/יה									
מלמד/ת בבית-ספר ערבי									
26	56	37	48	32	51	37	39	33	49
מורה ערבי/יה									
מלמד/ת בבית-ספר יהודי									

לוח 3. עמדות כלפי רב-תרבותיות. שיעורי המתנגדים והתומכים בקרב התלמידים בתשפ"א, תש"ף, תשע"ט ותשע"ח



תרשים 2. שיעורי התומכים ברב-תרבותיות בקרב תלמידים

קשר למאפיינים סוציודמוגרפיים

בניתוח הנתונים נמצא קשר חזק בין מידת הזיקה הדתית לעמדות כלפי רב-תרבותיות. בפרט נמצא שככל שמידת הזיקה הדתית גבוהה יותר, כך גוברת ההתנגדות לכל אחת מהאפשרויות, למעט

כלפי מורה חרדי המלמד בבית-ספר חילוני (עבור אפשרות זו נמצאה הסכמה רבה יותר בין מסורתיים וחרדים). נראה שתלמידים חרדים מתנגדים לכל אחת משלוש האפשרויות האחרות. באופן כללי נמצא שבקבוצת התלמידים מידת הסובלנות כלפי מפגשים רב-תרבותיים בבית-הספר עלתה במהלך שנות העברת הסקר. בארבע השנים שנסקרו רמת התמיכה ברב-תרבותיות התגברה מרמה מועטה בלבד (19%) לרמה בינונית (42%). לשם השוואה, בקרב מבוגרים רמת התמיכה הייתה ונשארה בינונית, אך היא עלתה בהתמדה ב-9% מ-39% ל-48% - בין השנים תשע"ח לתשפ"א.

השפעת אירועי מאי 2021

במאי 2021 פרצו מהומות חריפות במזרח ירושלים ובעקבות זאת במוקדי ערים מעורבות ברחבי הארץ. טילים נורו מעזה והגיעו עד לערים המרכזיות תל אביב ובאר שבע וצה"ל פתח במבצע "שומר החומות", שכלל תקיפות אוויריות ברצועת עזה. המבצע לוהה בפעולות איבה בין יהודים וערבים בקנה מידה שכמותו לא נראה קודם לכן. האירועים במוקדים השונים, ובייחוד בערים מעורבות, לווח בכיסוי תקשורתי נרחב והדים בשיח הציבורי (Sharon, 2021; Sokol, 2021). המאורעות התרחשו בעקבות הצטברות של מתיחויות, בעיקר באזור מזרח ירושלים, בתנאים של "סיר לחץ" פוליטי שכללו את צום הרמאדאן, הבחירות ברשות הפלסטינית ותחושות בקרב הפלסטינים וערביי הארץ של רמיסת זכויותיהם בנוגע למקומות הקדושים בירושלים ולמחלוקות על אדמה. בצד הפלסטיני הושמעו קולות שקראו ליציאה להגנת אל-אקצא הנמצאת בסכנה והתסיסו את הרוחות (מצא, 2021). התבטאויות אלו התייחסו בין השאר לניסיונות פינוי של משפחות פלסטיניות בשכונת שייח ג'ראח במזרח ירושלים (בלאו, 2021; תמרי, 2021). אירועים אלו, לצד קריאות לעלייה להר הבית ביום ירושלים

מצד מתפללים יהודים, בעיקר מתנחלים, גרמו בתחילה להפגנות הזדהות ומחאה בלתי אלימות. אך לאחר הסלמת האירועים, שכללו בין היתר צילום סרטונים מסיתים וליבוי באמצעות הרשתות החברתיות משני הצדדים, הם הפכו לריבוי של מאורעות אלימים ופגיעה ברכוש בין יהודים וערבים בערים המעורבות, שהחלו בירושלים והתפשטו לשאר הארץ.

מאורעות אלו הגבירו את העוינות והקיטוב בין יהודים וערבים תוך האשמות הדדיות. מחקר שנערך על אוכלוסייה של 500 יהודים ו-500 ערבים, גילה ש-30% מהערבים ורק פחות מ-1% מהיהודים אמרו שיהודים היו אלה שתקפו ערבים, בעוד ש-73% מהיהודים ופחות מ-5% מהערבים אמרו שבעיקר ערבים הם שתקפו יהודים (Nasser et al., 2021).

לאור אירועים אלו החלטנו לבדוק כיצד השתנו העמדות בקרב האוכלוסייה היהודית. מכיוון שהעברנו סקר בקרב תלמידי תיכון במרץ 2021, ערכנו מחקר "לפני-אחרי" (pre-post) מאורעות מאי על ידי העברת אותו סקר למדגם מייצג של תלמידי תיכון הלומדים בכיתות י'-י"ב. השערותנו הייתה שמאורעות מאי יגרמו לירידה בסובלנות כלפי מורים חוצי-גבולות, בייחוד בין המגזרים היהודי והערבי. השערה נוספת הייתה שלמשבר יהיה אפקט אדווה, שישפיע על הסובלנות בין תתי-קבוצות שלא היה ביניהם סכסוך ישיר במאורעות אלו.

מאפייני המדגם מוצגים בלוח 4.

עמדות כלפי מורים חוצי-גבולות

אחרי %	לפני %		
N=201	N=201		
50.7	49.8	גברים	מגדר
49.3	50.2	נשים	
47.8	63.7	חילוני+ מסורתי	זיקה דתית דיכוטומית
52.2	36.3	דתי +חרדי	
32.3	41.8	חילוני	רמת הזיקה הדתית
15.4	21.9	מסורתי	
32.3	24.4	דתי	
19.9	11.9	חרדי	
66.2	52.7	ימין	השקפה פוליטית
15.4	7.0	שמאל	
6.5	22.9	מרכז	
11.9	17.4	לא החליט	
16.76 (0.94)	16.61 (0.90)		גיל – Mean (SD)

לוח 4. מאפייני מדגם לפני-אחרי שנת תשפ"א ($N=402$)

כדי לבחון את הקשר בין העמדות כלפי מורים חוצי-גבולות וזמן המחקר (לפני/אחרי אירועי מאי 2021), נערכו מבחני χ^2 למדגמים השלמים ולפי רמת הזיקה הדתית.

השפעת המהומות -אפקט אדווה בקרב בני נוער דתיים

בהשוואת המדגמים השלמים, תלמידים הביעו יותר התנגדות לשילוב מורה יהודי בבית-ספר ערבי, מורה ערבי בבית-ספר יהודי ומורה חילוני בבית-ספר חרדי, ומידת התמיכה במורה חרדי בבית-ספר חילוני נשארה ללא שינוי. עם זאת, כאשר נותחו המדגמים תוך חלוקה לפי רמת הזיקה הדתית (חילוני ומסורתי לעומת דתי וחרדי), רוב ההבדלים היו מובהקים אך ורק לקבוצה החרדית, אך לא עבור הקבוצה החילונית-מסורתית. לוח 5 מציג את התמיכה בכל קטגוריה של מורים חוצי-גבולות ביחס לרמת הזיקה הדתית במצבי הלפני- ואחרי-, ואת תוצאות מבחני χ^2 .

שחר גינדי ורחל שגיא

דתיים וחרדים (N=178)		חילונים ומסורתיים (N=224)			
χ ²	אחרי	לפני	χ ²	אחרי	לפני
n.s.	63.8%	74.0%	n.s.	69.8%	75.0%
	11.4%	6.8%		10.4%	11.7%
16.99 ***, Eta= .31	22.9%	43.8%	n.s.	64.6%	71.9%
	55.2%	24.7%		14.6%	8.6%
17.28 ***, Eta= 3.12	13.3%	23.3%	5.065*	61.5%	74.2%
	80.0%	52.1%		21.9%	11.7%
9.783 **, Eta= .214	25.8%	39.7%	n.s.	58.3%	67.2%
	55.2%	31.5%		18.8%	14.1%

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

לוח 5. עמדות כלפי רב-תרבותיות בחלוקה לפי זיקה דתית לפני ואחרי מאורעות מאי 2021

לפי הממצאים בלוח 5 ניתן לראות שבמחקר הלפני-אחרי השערת המחקר הראשית אוששה באופן חלקי: נמצאה ירידה גורפת בתמיכה בשילוב מורה ערבי בבית-ספר יהודי בקרב כל תתי-הקבוצות במדגם, וירידה בתמיכה בשילוב מורה יהודי בבית-ספר ערבי אך ורק בקרב בני נוער דתיים וחרדים. ממצאי המחקר מצביעים על כך שבתגובה לפחד ולמצוקה שהתעוררו בעקבות אירועי מאי 2021, אזרחים יהודים רבים התבצרו בקבוצה הלאומית שלהם, תוך דחיית אינטראקציה בין יהודים לערבים.

אפקט אדווה

אפקט אדווה מתרחש כאשר הפרעה ראשונית למערכת מתפשטת ויוצרת הפרעות בחלק גדול יותר ויותר של אותה מערכת, כמו אדוות המתפשטות על פני מים לאחר שחפץ נופל לתוכם. קשה מאוד לנתח ולנבא את ההשפעות המורכבות של אירועים חברתיים,

ותאורטיקנים מדיסיפלינות רבות תיארו אינ-ספור מסלולים שבהם גורמים משפיעים זה על זה (למשל, Finkelhor & Jones, 2006; Israeli, 2020).

תרומתו העיקרית של מחקר זה, על אף קנה המידה המוגבל שלו, היא בהבנת דפוסי ההתבצרות בתוך קבוצת ההתייחסות הלאומית, הדתית והפוליטית כחלק מאפקט אדווה שהחל להתפשט כתוצאה ממאורעות שלא היו קשורים ישירות באותה התבצרות. מחקר זה מצביע על הנזקים של אירועי מאי 2021 על רקע מספר שנים של מאמצים לקידום רב-תרבותיות ושותפות חוצת-מגזרים בישראל. אפקט זה, כתוצאה ממשבר, עשוי להצביע על דפוס של התפשטות חברתית שעשוי להיות משותף לחברות ומדינות נוספות בתנאים דומים.

סיכום ומסקנות

ממחקר האורך ניתן ללמוד על מספר דפוסים ביחס למורים חוצי-גבולות בחברה הישראלית. המחקר מראה שהיחס לרעיון של מורים חרדים בבתי ספר חילוניים מקבל תמיכה יוצאת דופן ועקבית שגם לא הושפעה מאירועי מאי 2021. ייתכן שהדבר קשור גם למגמות של התקרבות למסורת וליהדות בקרב כלל החברה בישראל (פרידמן, 2020). התמיכה במורים ערבים בבתי ספר יהודיים ובמורים יהודים בבתי ספר ערביים מהוססת יותר ופחות עמידה לאירועים חריגים. העמדות כלפי מורים חוצי-גבולות אחרים (מורים יהודים בבתי ספר ערביים, מורים ערבים בבתי ספר יהודיים ומורים חילוניים בבתי ספר חרדיים) היו פחות יציבות ובקשר משמעותי עם מידת דתיות והשקפה פוליטית. הממצאים המשמעותיים ביותר היו הנסיגה בתמיכה הכללית במורים יהודים בבתי ספר ערביים ובמורים ערבים בבתי ספר יהודיים אחרי אירועי מאי 2021 ואפקט האדווה – הזליגה בקרב בני נוער דתיים להתנגדות גדולה יותר גם למורים

חילונים בבתי ספר חרדיים. ממצאים אלו הם עדות להשפעות השליליות שעשויות להיות לאירועים אלימים על המרקם החברתי ועל האפשרות לדו-קיום ושיתוף פעולה בין קבוצות שונות במדינת ישראל. כאשר יוזמים התערבויות לאחר אירועים כאלו, הן צריכות להיות מבוססות על מודעות והבנה של תופעת ההדבקה החברתית וההתבצרות בקבוצת הפנים, ולכלול פעולות ברמה רחבה וכוללת ולא רק ברמה המקומית והפרקטיקלרית, מתוך הבנת ההשלכות רבות העוצמה על קבוצות חברתיות שונות.

מקורות

ארליך-רון, ר' וגינדי, ש' (2022). נכונות מורים לדון בסוגיות שנויות המחלוקת: האם נושא הדיון משפיע? חמדת, 15, 1-27.

בלאו, א', שומרים (2021, 25 במאי). חשיפת שומרים: הכסף הזר שמאחורי מאבק הקרקעות בשייח' ג'ראח. כלכליסט https://www.calcalist.co.il/local_news/article/rJIsHK9td

דביר, נ' (2015, 7 ביולי). ריבלין: בישראל 4 שבטים והעוינות ביניהם גוברת, *Ynet* <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4665846,00.html>

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2018). אוכלוסיית ישראל לפי דת והגדרה עצמית של מידת דתיות: נתונים נבחרים מתוך דו"ח פני החברה מס' 10. https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2018/195/32_18_195b.pdf

כנסת (1953). חוק חינוך ממלכתי התש"ג 1953. <https://main.knesset.gov.il/Activity/Legislation/Laws/Pages/LawBill.aspx?t=LawReshumot&lawitemid=147360>

ינקו, א' (2019, 31 ביולי). הדמוגרפיה של כיתות א': יותר חרדים, פחות ערבים. *Ynet* <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5561179,00.html>

מצא, ד' (2021). מהומות מאי 2021 והשלכותיהן. מרכז בגין סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בראילן. <https://besacenter.org/he/%D7%9E%D7%94%D7%95%D7%9E%D7%95%D7%AA-%D7%9E%D7%90%D7%99-2021/>

צ'רנוביצקי, מ' ופלדמן, ד' (2018). החצר האחורית של החינוך בישראל – מערכת החינוך החרדית: תמונת מצב והמלצות מדיניות. ישראל: עיר ואם.

- ריבלין, ר' (2015). דברי נשיא המדינה בכנס הרצליה. לשכת דוברות משכן נשיא ישראל. <https://www.runi.ac.il/media/xqfbmkmrg/rivlinsh15.pdf>
- שמעוני ר' (2021, 24 באוגוסט). הורים בהרצליה מתנגדים לשיבוץ מחנכת ערבייה: "לא יכולה לחנך כראוי לערכים יהודיים". הארץ. <https://www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.10146981>
- תמרי, ל' (2021, 10 בנובמבר). פרסום ראשון: דרישה חדשה לפינוי 10 משפחות ערביות מביתן בשכונת שיח ג'ראח, *Mynet*. <https://jerusalem.mynet.co.il/article/sjqslptpt>
- Agbaria, A. K. (2018). The "right" education in Israel: segregation, religious ethnonationalism, and depoliticized professionalism. *Critical Studies in Education*, 59(1), 18-34.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
- Del Sarto, R. A. (2017). Contentious borders in the Middle East and North Africa: context and concepts. *International Affairs*, 93(4), 767-787.
- Economou, C. (2019), "A fast track course for newly arrived immigrant teachers in Sweden", *Teaching Education*, pp. 1-16. <http://doi.org/10.1080/10476210.2019.1696294>
- Feinstein, Y., & Ben-Eliezer, U. (2019). Failed peace and the decline in liberalism in Israel: A spiral model. *Mediterranean Politics*, 24(5), 568-591. <https://doi.org/10.1080/13629395.2018.1434595>
- Gilat, I., Gindi, S. and Sedawi-Massri, R. (2020). "I'm living proof of coexistence": the experience of Israeli-Arab teachers in Jewish schools", *International Studies in Sociology of Education*, 1-19.
- Gindi, S., & Erlich Ron, R. (2020). Has religiosity become a key factor in Jewish Israelis' attitudes toward minorities? A call for research. *Equality, Diversity and Inclusion*, 40 (3), 259-272. <https://doi.org/10.1108/EDI-03-2020-0064>
- Ichilov, O. (2005). Pride in one's country and citizenship orientations in a divided society: the case of Israeli Palestinian-Arab and orthodox and non-orthodox Jewish Israeli youth. *Comparative Education Review*, 49(1), 44-61.
- Nasser, Y., Elder Tal, L., Harel, O., Hasson, Y., & Elkayam Shalem,

- H. (2021). *Living together after the escalation: Attitudes, feelings and spaces of influence, the potential for improving Arab-Jewish relations*. aChord.
- Nishimura-Sahi, O., Wallin, A., & Eskola, J. (2017). Perceptions of intercultural education and the concept of culture among immigrant teachers in Finland. *Eläytymismenetelmä 2017: Perusteema ja 11 muunnelmää*. <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/30991/640598.pdf?sequence>
- Paul-Binyamin, I., & Garah, A. (2022, 25-28 July). "As long as we don't meet every day, the other will remain a TV news image": Teachers of the majority group who teach at minorities' schools. [Conference presentation]. The International Academy of Intercultural Research (IAIR) Biennial Conference, Rapperswil-Jona, Switzerland.
- Saada, N., & Gross, Z. (2019). The experiences of Arab teachers in Jewish schools in Israel. *Teaching and Teacher Education*, 79, 198-207.
- Sharon, J. (2021, May 13). *Closure, curfew declared over Lod following severe riots*. The Jerusalem Post. <https://www.jpost.com/israel-news/border-police-officers-diverted-to-lod-amid-violent-protests-667894>
- Smootha, S. (2010). *Arab-Jewish Relations in Israel*. Washington, DC: US Institute of Peace.
- Verkuyten, M., Wiley, S., Deaux, K., & Fleischmann, F. (2019). To be both (and more): Immigration and identity multiplicity. *Journal of Social Issues*, 75(2), 390-413. <https://doi.org/10.1111/josi.12324>
- White, H. C. (2012). Identity and control. *Identity and Control*. Princeton University Press.